

Inotai András

**A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI ORSZÁGOK
ÉS MAGYARORSZÁG SZERKEZETI ÁTALAKULÁSA
A NÉMETORSZÁGBA IRÁNYULÓ EXPORT TÜKRÉBEN
(1989-2000)**

1. A német viszonylatú kereskedelem jelentősége

1.1. Németország a legtöbb közép- és kelet-európai gazdaság kiemelkedően legfontosabb kereskedelmi partnere, az átalakuló országok legjelentősebb külső modernizációs horgonya. Az Európai Unióba irányuló cseh, szlovák, lengyel és magyar kivitelnek 50-60%-át veszi fel. Ugyanakkor a közép- és kelet-európai térség az elmúlt évtizedben dinamikus fejlődő külgazdasági teljesítménye alapján – Franciaország mögött, de az USA-t jelentősen megelőzve – Németország második legfontosabb szállítójává vált.

1.2. Bár Németország nem tartozik a külkereskedelmileg legnyitottabb gazdaságok közé, egy főre jutó behozatala 2000-ben közel 13000 DEM volt, vagyis a megfelelő magyar adat kerekén kétszerese. A német importpiac mérete, az import szerkezetét alapvetően befolyásoló erős nemzetközi verseny, továbbá a német(országi) cégek fokozódó termeléskihelyezése Közép-, de kisebbrészt Kelet-Európába is jó alapot kínál olyan regionális összehasonlításra, amely az átalakuló országok, mindenekelőtt pedig Magyarország (kül)gazdasági teljesítményét és kivitelének szerkezetét igazodását, közvetve pedig Európai Unió-érettségét tudja mérni.

1.3. A *Kihívásoknak* ez a száma egy olyan átfogó vizsgálat* legfontosabb következtetéseit tartalmazza, amely a német külkereskedelmi statisztikán alapuló és nagyrészt saját számításokat tartalmazó 27 táblázatra támaszkodik. Időben az 1989 és 2000 közötti időszakot fogja át, de ezen belül mindenekelőtt a változásokat látványosan mutató második szakaszra, az 1993 és 2000 közötti periódusra összpontosít.

2. A kétoldalú kereskedelem dinamikája és jelentősége a német összimportban

2.1. Az elmúlt évtizedben Közép- és Kelet-Európa bizonyult a német import (és export) kiemelkedően legdinamikusabb térségének. Különösen erőteljes volt ez a növekedés az ipari végtermékek körében. 1989 és 2000 között a térség exportjának részesedése a német

* Inotai András: *A közép- és kelet-európai országok és Magyarország szerkezetű átalakulása a Németországba irányuló export tükrében.* MTA Világgazdasági Kutatóintézet és Allianz Hungária Biztosító Rt, Budapest, 2001. október. A munka teljes terjedelmében német nyelven is hozzáférhető (*Strukturelle Umgestaltung der mittel- und osteuropäischen Volkswirtschaften und Ungarns im Spiegel ihrer Ausfuhren nach Deutschland [1989-2000]*) a fenti két kiadó és a Deutsch-Ungarische Industrie- und Handelskammer gondozásában, Budapest, 2001. november.

importban 4% alatti hányadról 11,8%-ra, az ipari végtermékek esetében 11,9%-ra ugrott. 1995 és 2000 között a német import összességében 68%-kal bővült, miközben az átalakuló térség oda irányuló kivitele több mint megkétszereződött (115%-os növekedéssel). Ugyanakkor csak igen szerény mértékben nőtt a Németországba irányuló agrárkivitel részesedése a teljes német agrárimportban. Egyébként is az 5,6%-os importpiaci hányadával a közép- és kelet-európai térség a teljes német importban mutatott részesedésének felét sem éri el.

2.2. A közép- és kelet-európai régió Németországba irányuló kivitelének túlnyomó hányadát a CEFTA, ezen belül is három ország (Csehország, Lengyelország és Magyarország) képviseli. Mind a térségből származó export volumene, mind dinamikája, még inkább azonban áruszerkezete differenciált, sőt erőteljesen differenciálódó képet fest a régió teljesítményéről.

2.3. Egyes végtermékcsoportokban a térség, illetve annak egyes országai Németország vezető vagy jelentős szállítójává váltak. A faárúk, fémtömegcikkék, ruházati termékek, üvegárúk, gumitermékek, járművek, cipők, papírárúk és könyvek esetében a térség német importban való részesedése sorra meghaladja a 10%-ot. Magyarország a viszonylag legnagyobb (4,7%-os) piaci részesedést a német járműimportban mutatja, amit a cipőimportban (4%), az elektrotechnikai piacon (3,3%) és a fémtömegcikkék esetében (3,2%) mutatott részesedése követ. A Németországba irányuló export legdinamikusabb tényezőjének több ország esetében a technológiailag igényesebb termékek, így a gépek, az elektrotechnikai és optikai cikkek, továbbá a járművek bizonyultak. Ez pedig cáfolja azt a korábbi feltételezést, miszerint a közép- és kelet-európai országok csak a munka- és anyagigényes iparcikkekkel épülhetnek be a nemzetközi munkamegosztásba. 1995 és 2000 között a Németországba irányuló teljes magyar export háromszorosra nőtt, miközben az ipari végtermékek kivitelének dinamikája 3,7-szeres volt. Ezen belül a járműexport értéke közel nyolcszorosra, a gépexporté pedig 5,4-szeresre bővült.

2.4. A CEFTA-országok német viszonylatú kivitelének összehasonlítása számottevő elmozdulásokra utal. 1993 és 2000 adatainak összehasonlítása azt tükrözi, hogy relatív pozícióját erőteljesen javította Magyarország, Szlovákia és részben Csehország, miközben Lengyelország piaci részesedése csak mérsékelten emelkedett, Szlovéniáé pedig sokéves stagnálás után 2000-ben csökkent. 2000-ben a magyar végtermékkivitel Németországba jó 10%-kal haladta meg a lengyelt, és valamivel kisebb mértékben maradt el a csehtől. 1993-ban Szlovénia még kétszer annyit exportált Németországba mint Szlovákia, 2000-ben azonban az utóbbi kivitele haladta meg 33%-kal a szlovént. Az összesen 15 ipari végtermékcsoport közül nyolcban a cseh export bizonyult a legnagyobbaknak. Magyarország öt csoportban volt a térség vezető exportőre (kiemelkedő különbséggel a járművek és cipők, míg szoros versenyben a gépek, az elektrotechnikai termékek és a gyógyszerek vonatkozásában). 1993 és 2000 között a CEFTA-n belüli magyar exportrészesedés öt termékcsoportban növekedett (gumiárúk, gépek, elektrotechnikai cikkek, műszerek, járművek), egyben pedig változatlan maradt

(kozmetikai cikkek). A növekvő piaci hányad ott regisztrálható, ahol túlnyomórészt magasabb technológiai fejlettséget megtestesítő áruk találhatók, vagyis a német importpiacon belüli magasabb részesedést egyértelmű szerkezeti nemesedés kísérte. (Ez fordítva is igaz, a munka- és anyagigényes iparcikkek kivitelében más CEFTA-országok erőteljesebb exportdinamikát árulnak el.)

3. A Németországba irányuló kivitel szerkezeti jellemzői

3.1. Az EU-val társult viszonyt létesített tíz közép- és kelet-európai ország exportját a német összimporttal összehasonlítva első látásra kitűnik, hogy a térség kivitele szerkezetiileg jóval fejlettebb, mint a német összimporté. Amíg a német összimportban 60% alatti az ipari végtermékek részesedése, a társult országok kivitelében ez a hányad 78% feletti volt 2000-ben. Mind a teljes német importban, mind a társult országok Németországba irányuló kivitelében meghatározó a járművek, a gépek és az elektrotechnikai cikkek részesedése (e három termékcsoport részesedése 38% a német importban, 47% a tíz társult ország és 48% a CEFTA exportjában). Egészében véve a térség exportja jól követte a német importpiaci keresletben végbement változásokat, s azoknál sorozatosan dinamikusabbnak bizonyult. Strukturális torzulást mutat azonban, hogy a térség részesedése messze átlag feletti a ruházati, faipari és fémtömegcikk esetében, miközben gyakorlatilag nincs jelen két, technológiai szempontból jelentős piacon (gyógyszerek és részben műszerek).

3.2. A kilencvenes években kibontakozó új exportszerkezetnek országonként eltérő motorjai voltak, amelyek a különböző fejlettségből, a gazdasági átalakulásra való felkészültség fokából, mindenekelőtt azonban a követett gazdaságpolitikából, így a privatizáció típusából és a külföldi működő tőke szerepéből eredeztethetők. Mindebből nemcsak a hosszabb távú szakosodás várható sajátosságai rajzolhatók fel, de az a következtetés is levonható, hogy a térség egésze, ezen belül azonban növekvő mértékben a fejlettebb közép-európai régió is jelentős differenciálódási folyamaton megy át. Míg az ex-szovjet kivitelben 6% alatti az ipari végtermékek részesedése, a többi közép- és kelet-európai ország kivitelét ezek túlsúlya jellemzi. A kevésbé fejlett országok exportjában meghatározó a ruházati termékek részesedése (Románia, Bulgária, ex-Jugoszlávia), amely kiegészül a faárúkkal (balti országok) és kisebbrészt modernebb termékekkel (Lengyelország). Ugyanakkor a technológiaigényesebb termékek dominálnak a szlovén, a cseh és a szlovák exportban. A "strukturális piramis" csúcsán egyértelműen a magyar export található, hiszen gépek, elektrotechnikai termékek, műszerek, gyógyszerek és járművek adták 2000-ben a Németországba irányuló magyar kivitel több mint 72%-át (szemben az 56%-os szlovák, az 51%-os cseh, a 44%-os szlovén és az alig 30%-os lengyel részesedéssel, miközben a fenti öt termékcsoport 43%-át képviseli a német összimportnak).

3.3. A szerkezeti változásokat plasztikusan tükrözi az 1995 és 2000 közötti export növekménye. Valójában ez ad választ arra a kérdésre, hogy melyek voltak a gyors exportbővülés motorjai. Ebben az ötéves periódusban a német összimport növekménye-

nek 15,5, az ipari végtermékimport növekményének pedig majdnem 18%-a származott már a közép- és kelet-európai térségből. Ugyanakkor a német importnövekménynek a faárúk esetében 78, az üvegárúknál 40, a fémtömegcikkeknél 39, a ruházati cikkekénél 34, a gumiárúknál 31, a járműveknél pedig 24%-a származott a közép- és kelet-európai régióból. A legdinamikusabban a magyar ipari végtermékkivitel bővült (a német importnövekmény 5,34%-a), szorosan nyomában a cseh következett (5,25%), míg Lengyelország (3,41%) leszakadni látszik. A rendkívül gyors szerkezeti modernizációt bizonyítja, hogy az öt év alatti magyar exportnövekmény 88%-át adta a járművek-elektrotechnikai termékek-gépek-műszerek-gyógyszerek ötösfogata, szemben a szlovák és a szlovén 77, a cseh 58, a lengyel 48, a román 35 és a bolgár 21%-kal, miközben a német összimport növekményében e termékcsoporthoz részesedése 48%-ot tett ki.

3.4. A különböző szakosodási minták bemutatása érdekében a 15 végtermékcsoporthoz a tényezőellátottság alapján három csoportot képeztünk. A munkaigényes, anyagigényes és technologiaigényes kategóriákat kiegészítettük az élelmiszeripari és néhány érzékeny ipari félterméket (textíliát és vas-acélárut) magában foglaló csoporttal. A számítások arra utalnak, hogy a német összimportban meghatározó, 43% körüli a technologiaigényes termékek részesedése. Az 1993 és 2000 közötti szerkezeti változások eredményeként 1998-tól a közép- és kelet-európai térség egészének kivitelében is ez vált a legjelentősebb tétellé (az 1993. évi 21% 2000-re 48%-ra nőtt), de mellette számottevő az élőlátás- és anyagigényes export is. Ugyanakkor egyértelmű despecializáltság jellemzi az agrárexportot. Ugyancsak a szerkezeti differenciálódás jele, hogy a magyar kivitelben 2000-ben mindössze 1,7%-kal szerepeltek a mintavételbe bevont érzékeny ipari féltermékek, miközben ezek részaránya a cseh, szlovák és lengyel kivitelben sorozatosan 6% felett alakult. Aligha közismert, hogy ebben az osztályozásban a vizsgálatba bevont EU-országok (Ausztria, Portugália, Spanyolország, Görögország, Finnország) exportszerkezete semmivel sem jobb, sőt esetenként „kevésbé modern”, mint a magyar, de akár a cseh, a szlovák vagy a szlovén is.

4. A Németországba irányuló export átlagárai mint a szerkezeti változások egyik fontos eleme

4.1. A gyors szerkezeti fejlődést, ezen belül pedig az erősödő differenciálódást támasztják alá a német import átlagárainak elemzéséből levonható következtetések is. A magyar összexport átlagára már 1989-ben magasabb volt, mint a német összimporté (1563, ill. 1428 DEM/tonna), miközben a lengyel a német átlagár felét, az akkori csehszlovák pedig csak 30%-át érte el. Ugyanakkor a kiválasztott EU-országok (Ausztria, Portugália, Spanyolország és Írország) exportjában ez a mutató 2-4-szeresen haladta meg az átlagos német importárát. 2000-re a magyar és a szlovén mutató több mint háromszorosa volt a megfelelő össznémet mutatónak, miközben a lengyel adatnak több mint hétszeresét, a csehnek pedig több mint négyszeresét érte el. Vagyis ugyanolyan tömegű magyar exportért ennyivel fizetett többet a német importőr.

4.2. A fentieknél azonban többet árul el a szerkezeti változások irányáról és mélységéről

az ipari végtermékek átlagárainak változása a vizsgált periódusban. Egyrészt az adatok bizonyítják, hogy e téren is megkezdődött a közép-európai országok felzárkózása. A folyamat ugyan lassúnak bizonyult Lengyelország esetében (1993 és 2000 között a végtermékexport átlagára csak 33%-kal nőtt), de még ez is jócskán meghaladta a teljes német végtermékimport árdinamikáját (14 %). A cseh export átlagára ugyanakkor 62%-kal, a magyaré pedig 99%-kal nőtt. Ezzel szemben a strukturális előnyökkel induló, de felemás reformokat tükröző Szlovénia alig 13%-kal tudta növelni végtermékexportjának egységárát. Egy tonna ipari végtermék magyar exportja 2000-ben 16.163 DEM volt, ami már 97%-a a megfelelő német mutatónak, 2,5-szerese a csehnek és 3,6-szerese a lengyelnek. Sőt, az 1993-ban még a szlovénál alacsonyabb magyar exportár 2000-re több mint 60%-kal haladta meg a szlovén export árszintjét. Ami még meglepőbb: 2000-ben egy tonna magyar végtermékexport Németországba 30%-kal volt drágább, mint a megfelelő spanyol és 25%-kal mint a megfelelő osztrák kivitel.

4.3. 1989 és 2000 között az árvizsgálatba bevont 24 termékcsoporthoz 19-ben nőtt, ötben csökkent a DEM/tonnában kifejezett magyar exportár. A német összimport egységárához viszonyítva ugyanakkor 21 termékcsoporthoz volt megfigyelhető a magyar exportárak növekedése (közeledése a német szinthez, vagy az attól való távolság növekedése), és mindössze 3 esetben lehetett ellenkező irányzatot kimutatni. A magyar árszintet 2000-ben a lengyel mindössze egy, a cseh kettő esetben haladta meg, míg számos szlovén árucsoport átlagára helyezkedett el a magyaré felett. A legnagyobb változás a magyar irodagép- és járműexport egységárában következett be. Az előbbi 12 év alatt az átlagos német importár 8%-áról annak 166%-ára, az utóbbi 46%-áról 133%-ára emelkedett.

*

Összességében megállapítható, hogy

- (a) alig több mint tíz év alatt igen dinamikus és a modernizáció irányába mutató szerkezetváltás zajlott le Közép- és Kelet-Európa német viszonylatú kivitelében;
- (b) a szerkezetváltás meghatározó tényezője a modern technológiát koncentráltan hordozó gépipar, elektrotechnika és járműipar volt;
- (c) a „modernizációs szerkezetváltás” országoként eltérő sebességgel és eltérő strukturális pályán haladt és halad, vagyis a fejlett világhoz való felzárkózás és a térségen belüli differenciálódás kettős, de időben egybeeső folyamata zajlik;
- (d) Magyarország a kilencvenes évek második felében a térség többi országától eltérő strukturális fejlődési pályára állt, amelyről azonban egyelőre nem bizonyítható, hogy tartós differenciálódás kezdete vagy csak időszakos előny, amelyet a szomszédok – megfelelő gazdaságpolitikát feltételezve – be tudnak hozni;
- (e) igen rövid idő alatt olyan export- és minden bizonnyal termelési struktúrák jöttek létre, amelyek reális várakozássá tették a reményt, hogy legalább a térség legfejlettebb

országai sikerrel szállhatnak szembe az EU versenynyomásával;

- (f) míg a közép-európai országok exportja nem egy bérigényes termékcsoporthoz kikerült az olcsó kategóriából, továbbra is tetemes bérelőnyei vannak a fejlett országokkal szemben a magasabb technológiai szintet képviselő termékcsoporthoz.

Az összehasonlító statisztikai elemzésnek nem volt feladata az, hogy közvetlen következtetéseket vonjon le a magyar gazdaságpolitika számára. Egyrészt az adatok önmagukért beszélnek, és regionális összehasonlításban minősítik az elmúlt években végbe ment magyar fejlődést, de a mögötte meghúzódó gazdaságpolitikát is. Másrészt megerősítik a sikeres modernizációhoz nélkülözhetetlen, közismert feltételeket: a kiszámíthatóságon és bizalmon alapuló politikai és gazdasági keretek fontosságát; a műszaki fejlődést és a szerkezetváltozásokat támogató gazdaságpolitikai intézkedések jogosultságát; a külföldi működő tőkével való szoros együttműködést úgy, hogy az a versenyképesség erősödését és a termelés és a kivitel szerkezeti nemesedését szolgálja.

* * * * *